

יוזמות קרן אברהם

مبادرات صندوق إبراهيم

**THE ABRAHAM FUND
INITIATIVES**

השפה כגשר תרבותי

חינוך כבסיס לשוויון

שפה כמכשיר לתקשורת, להיכרות ולהכרה

מוגש לכנס שדרות השני

נכתב ע"י:

חוסאם אבו בכר

מנהל תוכניות ומיזמים, יוזמות קרן אברהם

ספטמבר 2004

רציונאל: למה ערבית?

מערכת החינוך היא הבסיס ליצירת שוויון בין בני אדם אזרחי אותה מדינה, ובאפשרותה ליצור שוויון הזדמנויות ולחנך לערכים שוויוניים. בישראל ניכר חוסר השוויון במערכת החינוך במספר תחומים, בהשקעה בתשתיות פיזיות, בתוכניות הלימודים ובהיעדר התייחסות מעמיקה לחינוך לערכי האזרחות והדמוקרטיה, השוויון וכבוד האדם. חוסר השוויון משפיע בסופו של דבר על היווצרות ניכור וחוסר יחס, על הישגי התלמידים ועל התפתחותה של חברה לא שוויונית.

לגישה של מערכת החינוך בכל הנוגע לשפה הערבית ולתרבות הערבית במגזר היהודי חלק בהעמקת הפערים, ליחסי הניכור ולחוסר תקשורת ראויה עם אזרחי המדינה הערביים.

ההתייחסות לשפה במדינת ישראל בכלל, ובמערכת החינוך בפרט, מהווה גורם חשוב במציאות הישראלית בבואנו לבחון את הגורמים ליחסים המתוחים המתקיימים בין יהודים וערבים אזרחי המדינה ואת גורמי חוסר השוויון. בחרנו להתמקד בתחום זה, מבלי לגרוע מחשיבותם של נושאי חינוך אחרים, משום היותו בסיס לתקשורת, להיכרות ולהכרה, וליצירת בסיס איתן לקידום שוויון גם בתחומים האחרים בטווח הרחוק.

השפה היא כלי לתקשורת בין בני אדם, היא מבטאת זהות, תרבות ומורשת, ומעבירה תוכנים ורגשות. ידיעת השפה של האחר מחזקת את הקשר וההבנה ומאפשרת ניהול דיאלוג שבו כל צד מייצג את עצמו, את מחשבותיו ואת מורשתו, באמצעות מילים, כשכל צד מדבר בשפתו שלו ומבין את שפתו של האחר.

במדינת ישראל השפה הדומיננטית היא השפה העברית, שפתו של הרוב, שפתו של המיעוט, הערבית, גם היא שפה רשמית. במצב הקיים בבתי הספר היהודים, השפה הערבית נלמדת לרוב כמקצוע בחירה שמעמדו זניח, בלשון המעטה.

מתוך ראיית החשיבות בשיפור ההבנה, הדיאלוג והדו-קיום בין שני העמים, הנושא של חיזוק מעמדה של השפה הערבית כגשר לדיאלוג ולהבנה בין-תרבותית, מקבל חשיבות מיוחדת, ובמיוחד כאשר הדגש בלימוד השפה המדוברת ותרבותה.

קיימת ספרות ענפה העוסקת בשפה ככלי לתקשורת, ומחקרים רבים עוסקים ברכישת שפה שנייה. בשנים האחרונות מתפתח המחקר בשפה כביטוי של זהות, תרבות ומורשת. מכאן השפה מבטאת גם עוצמה, כשפתו של הרוב היא הדומיננטית והמשמעותית והמרכזית, ושפתו של המיעוט נראית כשולית וזניחה, דבר שמעצים את הפער המעמדי-חברתי, ואולי אף אזרחי, בין הצדדים. השפה שווה בערכה על פי בורדייה לערכם של דובריה. ידיעת השפה יוצרת תחושת בטחון, יוצרת אימון ומסייעת לצדדים להבין לא רק מחשבות אלא גם לבטא תחושות, רגשות, ציפיות ותוכן.

לאור כל אלה אפשר להגיע למסקנה, שהשפה היא אלמנט חשוב מאוד בקביעת זהותם של קבוצות ועמים וביצירת יחסים ביניהם, וידיעת השפה של האחר היא תנאי הכרחי כדי להבטיח שהיחסים בין הקבוצות יהיו שוויוניים יותר.

במערכת החינוך הממלכתית בישראל התלמידים היהודים לומדים בנפרד מהתלמידים הערבים, וכל מערכת מתפקדת בשפתה. היחס של מערכת החינוך אל השפה הערבית במערכת החינוך היהודית אינו כאל מרכיב בסיסי, ואילו במערכת החינוך הערבית השפה העברית היא מרכיב בסיסי שיוצר קשר הדוק גם עם מאפיינים לאומיים, תרבותיים וערכיים של האחר; בו בזמן מעמדה של הערבית בבתי ספר ערבים מצטמצם לפיתוח כישורי השפה ולביטוי והבנה. חוסר איזון זה יוצר חוסר שוויוניות מכל הכיוונים.

יוזמות קרן אברהם עוסקות בעיקר בחיזוק יחסי הדו-קיום, ההבנה ושיתוף הפעולה בין שני העמים בארץ, ומאמינה בצורך ביצירת מצב של שוויון אמיתי בין שתי האוכלוסיות.

לצד הפעילות הענפה בתחום ההפגשה בין שתי האוכלוסיות נוצר הצורך להוביל מהלך אמיתי לחיזוק מעמדה של השפה הערבית בקרב האוכלוסייה היהודית. המקום הטבעי ביותר ליצירת השינוי הוא מערכת החינוך הפורמלית, דבר שמחייב שינוי גישה ונקיטת צעדים מעשיים. הדבר מורכב ולא קל להשגה, ואף שבעבר היו ניסיונות לא מעטים להוביל מהלכים בכיוון זה שלא צלחו והסתכמו בניירות עמדה ללא צעדים אופרטיביים משמעותיים, החובה לגייס מאמצים מחודשים רק מתחזקת.

ההמלצות המוצעות בנייר-עמדה זה מתבססות על מחקר ומיפוי השטח ועל ניסיונם של מומחים, ומשלבות מרכיבים מגוונים המטפלים בעניין בצורה מערכתית, במגמה להבטיח הצלחה מירבית.

ההכרה בחשיבות השפה ובצורך בקידום הדיאלוג וההבנה בין יהודים וערבים אזרחי המדינה הביאה את יוזמות קרן אברהם לייזום ולהשקת התכנית "ערבית כגשר תרבותי". התכנית שואפת לחיזוק מעמדה של השפה הערבית כגשר לדו-קיום ולהבנה בין-תרבותית וקוראת ללימודי חובה של השפה הערבית בבתי הספר היהודיים בישראל, תוך שימת דגש מיוחד על הנחלת השפה הערבית המדוברת ולימודי התרבות הערבית.

ערבית כגשר תרבותי בחיפה וכרמיאל

לאור האמור לעיל, הרי שהמקום הטבעי ביותר להשפיע למען שינוי המצב הקיים הוא במסגרת מערכת החינוך הפורמלית תוך שיתוף פעולה הדוק עם משרד החינוך. התכנית המוצעת מיועדת לכלול 15 בתי ספר יסודיים בערים חיפה וכרמיאל, שש כיתות בכל בית ספר, בשכבות ה' ו-ו'.

ההתמקדות בעיר חיפה נובעת מהיותה עיר מעורבת, מגוונת באוכלוסייה הרב-תרבותיות והרב-עדתיות ושבה גרים ערבים ויהודים, חילונים ודתיים, עשירים ועניים. העיר כרמיאל ממוקמת בסמיכות ליישובים ערבים רבים, וביניהם מתקיימים יחסי מסחר ותעשייה ברמה האזורית. הפעלת הפרויקט בערים אלו צפויה לחזק את הדיאלוג, יחסי האמון והשוויון בין שתי האוכלוסיות. וכך, בעוד שהשוני החברתי יכול לשמש כר לצמיחת חברה פלורליסטית וסובלנית, הרי שבפועל מתקבלת תוצאה שונה המאופיינת לרוב על ידי עוינות, ניכור וחוסר תקשורת.

יוזמות קרן אברהם מאמינה, כי יישום התכנית בחיפה ובכרמיאל יתרום להפחתת המתחים, לשיפור היחסים הבין-תרבותיים ויקדם תקשורת וחברה סובלנית יותר.

המטרה האסטרטגית היא להביא ללימוד חובה של השפה הערבית בכל בתי הספר היסודיים היהודיים בארץ. הפעלת התוכנית בחיפה ובכרמיאל אמורה לשמש מודל שיהיה ניתן להעתיקו לאזורים אחרים על ידי משרד החינוך. יוזמות קרן אברהם תשמש גורם דוחף ומסייע עד שהדבר יחלחל לתוך המערכת ויהפוך לפרויקט מוסדי מערכת.

מיפוי

לצורך למידת המצב בצורה נכונה ערכה יוזמות קרן אברהם מיפוי מקצועי אשר באמצעותו ניתן לבדוק את מצב לימודי הערבית בקרב לומדים יהודים בארץ. לימודי הערבית בארץ והדילמות הנגזרות מהעיסוק בהם, הטרידו חוקרים ואנשי מפתח בתחום עוד משנות השישים, ועדיין העיסוק בהם לא תם.

המיפוי בדק את השטח בתחומים הבאים:

- מוקדי לימודי הערבית בארץ, תוך פירוט המוסדות, העלאת נתונים מספריים והדגשי הלימוד בהם.
- תכניות הלימודים הנפוצות בחטיבות הביניים – פירוט יתרונות, חסרונות, ומה ניתן ללמוד מההתנסות בהן.
- הבעיות והקשיים בלימודי הערבית.
- המלצות מערכתיות והמלצות לפתרון הבעיות.

החובה ללמוד ערבית חלה כיום על תלמידי כיתות ט' עד י' בכל בתי הספר היהודים הממלכתיים בארץ, בהיקף של שלוש שעות שבועיות. ברוב חטיבות הביניים של המערכת הממלכתית-דתית לא מקיימים לימודי ערבית, וכן בחטיבות העליונות שבבתי הספר הטכנולוגיים. יש גם בתי ספר על-יסודיים שאינם מלמדים ערבית כלל, או שהערבית עומדת לבחירה מול מקצועות אחרים, לרוב צרפתית.

הבעיות המרכזיות בלימודי השפה הערבית

בסוקרנו את הבעיות במערכת לימודי הערבית ראינו כי הן רבות ומגוונות, וכי בעיה אחת מובילה למעגל של בעיות נוספות, וכי קשה לאבחן אותן על פי נושאים.

בעיות הנובעות מראיה פוליטית:

- קיימת איבה פוליטית חברתית בישראל כלפי הערבים וכלפי השפה שהם דוברים.
- חוסר רצון של היהודים להשתלב במזרח התיכון וללמוד ולהכיר את השפה, המורשת והתרבות של האזור.
- הגבולות עם הארצות השכנות והשלום הקר ביניהם גורמים לירידת האפקטיביות של לימודי הערבית.
- לימוד ערבית בארץ מתוך מגמה של 'דע את האויב'.

מעמד נחות של השפה הערבית:

- הערבית אינה מקצוע לימוד חובה על פי חוק בכל מערכת החינוך.
- אין אכיפה לחובת לימודי הערבית בכיתות ז' – י'.
- יש הקרנת אנטגוניזם ציבורי-חברתי כלפי מערכת החינוך.

לימודי הערבית אינם כדאיים:

- ניתן להסתדר בחיים ללא לימודי הערבית, בעוד שללא עברית ואנגלית לא ניתן להסתדר.
- לימודי הערבית אינם מקדמים את הסטודנטים היהודים.
- ירידה במספר הלומדים שמובילה לאיכות נמוכה של העוסקים בלימוד.
- נוצר מעגל שקשה לצאת ממנו.
- בשנים האחרונות הייתה מגמה של ירידה דרסטית במספר התלמידים היהודים הבוחרים בערבית בתיכון. בעקבות כך ירדו הדרישות בלימודי הברורות ובלומדים הגבוהים. בעקבות כך חזרו למערכת החינוך מורים פחות טובים, שלימדו פחות טוב, וכך הלאה.
- הורים לא נחרדים מכישלון ילדיהם בערבית
- אנטגוניזם לשפה ולדוברים אותה בשל המצב הפוליטי והשלכותיו על חיי היום יום.

בעיות בתחום ההוראה, ובעיותיה של השפה כמקצוע לימוד

- אין הדגשים וכיוונים ברורים בהוראת הערבית (תכנית הלימודים החדשה עדיין לא גובשה).
- יש גישות שונות (שמרניות ומתקדמות) בהוראת הערבית.
- יש ביקוש לערבית מדוברת מצד הלומדים, אך המערכת לא נענית לביקוש.
- בערבית יש דיגלוסיה, ולמעשה יש בה שתי שפות (לפחות): יש חילוקי דעות באשר לסוג הערבית המדוברת שאמורה להילמד (ספרותית/ביניים/מדוברת),

- מורים יהודים לערבית אינם שולטים בערבית כפי שמורים לאנגלית, למשל, שולטים באנגלית.
- שפת ההוראה היא עברית.
- מורים אינם יודעים להגות ערבית נכונה.
- למורים יש ידע מועט על התרבות והמורשת הערבים.

המלצות לפתרון הבעיות בלימודי השפה הערבית

מעגלי הבעייתיות בהוראת הערבית נושקים זה בזה ונובעים זה מזה. מעגלים אלו מביאים להצעות לפתרון שבוודאי נשמעו עוד קודם לכן. השקעה באמצעים לפתרון אחד בלבד תוך התעלמות מן השאר, לא תביא להבראת המערכת כולה, ויש לפעול בכל התחומים, אך ניכר כי ההשקעה הכבדה יותר צריכה להיעשות בתחום השכנוע הציבורי, החקיקה והאכיפה.

חקיקה:

ועדת החינוך של הכנסת תוביל לחקיקה שתכליתה חיוב הוראת השפה הערבית בשילוב של המדוברת, הספרותית ולימודי תרבות בכל בתי הספר היהודיים כבר מבית הספר היסודי. כמו כן ייקבעו אמצעים לפיקוח ואכיפה. ניתן לבצע תהליך זה בצורה הדרגתית.

שינוי מדיניות ברמה הלאומית:

רבים מהמקורות הצביעו על המדיניות הפוליטית והחברתית של מדינת ישראל כבעיה מרכזית, ממנה הציבור כולו מושפע, ובהתאם לכך הוצעו המלצותיהם לפתרון בכמה מישורים:

- לשנות את הגישה הכוללת לגבי קיומנו במזרח התיכון, ולבוא מנקודה של משתלבים ולא של מובילי שינויים תרבותיים בכיוונים מערביים.
- לשנות את מגמת המניעים ללימודי ערבית מידע את האויב' לשפת גשר בין האוכלוסיות בארץ ובמזרח התיכון.
- לשנות את הגישה הכוללת כלפי הערבים, ולהיעזר בהם כמורים במערכת וכאנשים שאתם מתרגלים את הערבית המדוברת.
- לשכנע את הציבור בכלל, ואת ההורים בפרט, בחיוניות המקצוע (רבים דיברו על צורך בקמפיין ציבורי, ראיונות בתקשורת עם אנשים מובילים בתחום).
- לחייב את לימודי הערבית ותרבותה כשפת חובה בחטיבות העליונות, וגם באוניברסיטאות, כך שאדם משכיל בארץ ישלוט בשלוש שפות.

פעולה ציבורית:

- להקים פורום ציבורי למעקב וליווי, שיכלול אנשי ציבור, אנשי אקדמיה ואנשי מקצוע.
- להפעיל תוכנית שכנוע ציבורי שתכלול פעילות במישור הממשלתי, פרלמנטרי, מוניציפלי והציבורי, ופעילות מרוכזת במישור התקשורתי, להשגת המטרה שתכליתה הוראת הערבית ותרבותה כשפת חובה בבתי ספר יהודים, החל מהיסודי.

שיתוף מלא של ערבים, וחיזוק הקשרים עם האוכלוסייה הערבית:

- הערבים בארץ הם האנשים הטובים ביותר להעברת המורשת והתרבות הערבית ולהוראת הערבית, גם המדוברת וגם הספרותית. בשילובם של מורים ערבים ניתן להתמודד עם המחסור במורים להוראת השפה הערבית וליצור מפגש בינתרבותי, דבר המחייב תהליכי הכשרה וקליטה מיוחדים.
- לחזק את שפת הדיבור, ולא ניתן לחזקה מבלי שהלומדים יבואו במגע ישיר, מתמיד ותדיר עם האוכלוסייה הערבית.
- לעבוד בשיתוף-פעולה מלא עם ערבים בכל הדרגים במערכת החינוך: במערך כתיבת תכניות הלימודים, בהוראה בכלל, ובמיוחד בהוראת השפה המדוברת.

העלאת רמת השליטה בערבית עם שלושה הדגשים:

- טיפוח המורים
 - הוראה בשפה הערבית
 - חיוב ללמוד ערבית החל מן הכיתות הנמוכות ועד הבגרות והאוניברסיטאות
- כדי לצאת ממעגל הקסמים שנוצר עם ירידת מספר הלומדים, וירידת האיכות, יש לחייב לימוד ערבית באוניברסיטאות, טיפוח המורים והשקעה בהם בקורסים אינטנסיביים שבהם ילמדו לשלוט בערבית על כל רבדיה (דיבור, תרבות, ספרות קלאסית, ספרות מודרנית, אקטואליה).

הקמת אתרי אינטרנט

העדר יחסים תקינים עם המדינות השכנות לא מאפשר היכרות עמן. אתרי אינטרנט יכולים לעקוף בעיה זאת. מאתרי אינטרנט ניתן לדלות מידע רב. מומלץ להציף אתרי לימוד עם חומרים בתרבות, מוסיקה, קולנוע, אוכל, אקטואליה. האינטרנט מספק את האקטואליה, שכה חשובה לנו כמי שחיים במזרח התיכון.

הקמת צוות מקצועי:

מומלץ להקים צוות מקצועי שיפעל באופן עצמאי מחוץ למערכת, אך בשיתוף פעולה, אשר יתווה את הדרך לקידום מימוש ההמלצות.

המלצות נוספות בתחום החינוך

- הקמתה מחדש של היחידה לחינוך לדמוקרטיה במשרד החינוך
- חיזוק לימודי האזרחות, ערכי השוויון וכבוד האדם
- חיזוק החינוך להבנה, סובלנות ודו קיום

הוראת השפה הערבית בחיפה ובכרמיאל: תוכנית פיילוט:

כהמשך למאמצים אשר ייעשו במסגרת הפרויקט הכולל, שמטרתו להגיע למצב בו הופך מקצוע הוראת השפה הערבית המדוברת ותרבותה לחובה בבתי הספר היסודיים היהודיים, מופעל פרויקט פיילוט לשילוב הוראת השפה הערבית המדוברת ותרבותה בבתי הספר היהודיים בחיפה ובכרמיאל.

הפרויקט יהיה משותף ליוזמות קרן אברהם, עיריית חיפה ועיריית כרמיאל ומשרד החינוך, על בסיס של חשיבה והבנייה משותפת ועל בסיס עבודת המיפוי המקדימה אשר נעשתה ע"י יוזמות קרן אברהם. השותפות תבוא לידי ביטוי גם במימון ההפעלה של הפרויקט.

מרכיבי הפרויקט:

- הפרויקט יונהג וילווה ע"י הנהלת המחוזות חיפה והצפון של משרד החינוך, ראשי הערים חיפה וכרמיאל והנהלת יוזמות קרן אברהם, בשיתוף גורמים מסייעים נוספים.
- בשלב הראשון הפרויקט יתבצע בשליש מבתי הספר היהודיים בחיפה ובכרמיאל (15 במספר), בשתי שכבות כיתות ה' וכיתות ו' במסגרת של שתי שעות שבועיות בשבוע.
- הפרויקט ישלב פעילויות חשיפה להורים וישולבו מרכיבים ציבוריים בתהליכי ההפעלה.
- לימודי שפה ערבית מדוברת ולימודי תרבות ישולבו באמצעות תוכנית מיוחדת אשר גורמים מקצועיים מובילים עמלים על פיתוחה. התוכנית תכלול אלמנטים פדגוגיים מגוונים ועזרי לימוד והוראה לתלמיד ולמורה.
- המורים אשר נבחרו משולבים בתוכנית הכשרה וליווי מיוחדת.
- בתוכנית משולבים מורים ערבים .
- לבתי הספר יסופקו חומרים, עזרים ופעילויות תרבות נוספות, כולל סיורים, ויוקמו בהם חדרי ערבית (מרכזיות פדגוגיות).
- צוות ליווי משותף של העיריות (אגפי החינוך), משרד החינוך (מחוז חיפה ומחוז הצפון והפיקוח לערבית) ויוזמות קרן אברהם אחראי על פיתוח והפעלת התוכנית, ועל גיוס והכשרת המורים.
- תיעשה פעילות לחיזוק מעמד השפה הערבית המדוברת בחטיבות הביניים על מנת להבטיח המשך.
- בשלב השני מתוכנן להרחיב את הפרויקט לכלל בתי הספר בחיפה כשלב מוביל להפיכת השפה הערבית למקצוע חובה ברמה הארצית.

יוזמות קרן אברהם
مبادرات صندوق إبراهيم
THE ABRAHAM FUND
INITIATIVES

יוזמות קרן אברהם הן ווא ארגון שלא למטרות רווח המתמקד בקידום ועידוד הדו-קיום בין אזרחי היהודים והערבים של ישראל. הקרן מעודדת את קיומם של דו-שיח, סובלנות והבנה בין ערבים ליהודים, וזאת באמצעות יוזמות רחבות היקף של הקרן, קמפיינים הסברתיים להגברת התמיכה והמודעות ומימון פרויקטים משותפים ליהודים ולערבים.

במאמצינו להגביר את האיחוד בין שתי קבוצות האוכלוסייה ולטפח את ההכרה בשונות התרבותית הקיימת בחברה שלנו אנו חותרים להקים חברה יציבה ובטוחה יותר בישראל.

“האני מאמין” שלנו

יוזמות קרן אברהם מגדירה את מושג הדו-קיום כיכולתם של אנשים בעלי רקע שונה לחיות אלה לצד אלה. המטרה בדו-קיום היא לאפשר לפרט בחברה ובקהילה לחיות בשיתוף פעולה מלא עם האחרים, ובה בעת לשמור על זהותו התרבותית הייחודית. אנו מבקשים להעמיק את הדו-קיום באמצעות:

- קידום הסובלנות, ההבנה ההדדית והאמון בין הקבוצות השונות באוכלוסייה;
- חיזוק המודעות הקבוצתית הייחודית, ע"י פיתוח ההערכה לשונות האתנית הגבוהה הקיימת בחברה הישראלית;
- יצירת סביבה שתהיה מאופיינת בשוויון חברתי ופוליטי לכל אזרחי ישראל;
- קיום קמפיינים הסברתיים לחיזוק המודעות וההכרה בנושאי הסובלנות, הדמוקרטיה והשוויון במדינת ישראל;
- מיסוד המאמצים המושקעים בפיתוחם של מדיניות ותוכניות פעולה בנושאי דו-קיום שתהיינה מקובלות על כל הפלגים בחברה הישראלית.

יוזמות קרן אברהם מקדישה את כל מאמציה לקידום השיתוף והשילוב של אזרחי המדינה הערביים בחברה הישראלית. כחלוצה בתחום, יוזמות קרן אברהם משמשת כמקור סיוע מרכזי לעוסקים בדו-קיום ברחבי העולם כולו. בשנתיים האחרונות החלה הקרן אף ליזום ולעצב תוכניות רחבות היקף אשר מטרתן היא ליצור השפעה ארצית למען השתלבותם הכנה של ערביי ישראל ולמען ביסוסה של חברה ישראלית בטוחה, סבלנית ודמוקרטית.